

УДК 378(038)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/84-1-33>

Ірина ІВАНЕНКО,

orcid.org/0000-0002-1496-050X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри мовної підготовки

Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

(Київ, Україна) *ivanenkoi@ukr.net*

ОСОБЛИВОСТІ ВВЕДЕННЯ КОМПОНЕНТИ МОВЛЕННЄВОЇ ТЕРАПІЇ ЯК ОКРЕМОГО КУРСУ В ПРОГРАМУ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ЕРГОТЕРАПІЇ

Стаття присвячена аналізу чинних освітніх програм за спеціальністю «Фізична терапія, ерготерапія» на предмет використання мовленнєвої терапії як окремої компоненти та розробки пропозицій щодо формування та впровадження цієї компоненти. До уваги взято програми провідних закладів вищої освіти, серед яких Львівський медичний університет та інші. Проаналізовано наявність в освітніх програмах компоненти мовленнєвої реабілітації та типу її репрезентації (як елемент окремої дисципліни, елективний курс), отримані дані зіставлено з вимогою державного стандарту підготовки ерготерапевтів. Визначено, що в більшості програм мовленнєва терапія не виділена в окремий курс. Встановлено, що попри такий стан речей мовленнєва реабілітація сьогодні є затребуваною в Україні та має викладатись ерготерапевтам в тому чи тому форматі. Аналіз наукових розвідок показав, що цей напрям сьогодні активно розвивається і дає хороші результати при роботі з військовими та цивільними особами, котрі постраждали внаслідок ведення бойових дій на території України. Однак наразі через особливість програм підготовки ерготерапевти не можуть задіяти мовленнєву реабілітацію на належному рівні. В окремих випадках фахівці звертаються за допомогою до логопедів та працюють з ними паралельно, однак нерідко відмовляються від системної роботи з мовленням внаслідок браку підготовки.

Дослідження показали необхідність включення елементів мовленнєвої реабілітації до програм з ерготерапії. Ця дисципліна має передбачати роботу з пацієнтами різних вікових груп та з різними формами мовленнєвих розладів. Такий підхід дозволить пришвидшити відновлення окремих функцій центральної нервової системи у постраждалих, а також сприятиме швидшому відновленню у них працездатності та підвищенню якості життя загалом.

Ключові слова: мовленнєва реабілітація, ерготерапія, комплексна реабілітація, методика викладання ерготерапії, навчальна програма, дуальна освіта.

Iryna IVANENKO,

orcid.org/0000-0002-1496-050X

Candidate of Philological Science,

Associate Professor at the Department of Language Training

Bogomolets National Medical University

(Kyiv, Ukraine) *ivanenkoi@ukr.net*

FEATURES OF INTRODUCING THE COMPONENT OF SPEECH THERAPY AS A SEPARATE COURSE IN THE TRAINING PROGRAM FOR OCCUPATIONAL THERAPY SPECIALISTS

The article is devoted to the analysis of current programs in the specialty "Physical therapy, occupational therapy" for the use of speech therapy as a separate component. The programs of popular higher education institutions were considered, including Lviv Medical University and others. The inclusion of the speech rehabilitation component in the programs was analyzed, the obtained data were compared with the requirements of the state standard for the training of occupational therapists. It was determined that mostly in programs speech therapy is not allocated to a separate course. It has been established that despite this situation, speech rehabilitation is in demand in Ukraine today. The analysis of scientific intelligence showed that this direction is actively developing today and gives good results when working with military and civilian persons who suffered because of hostilities on the territory of Ukraine. However, due to the peculiarities of the training programs, occupational therapists cannot use speech rehabilitation at the appropriate level. In some cases, specialists seek help from speech therapists and work with them in parallel, but they often refuse systematic work with speech due to lack of training.

The study showed the need to reform occupational therapy programs and include speech rehabilitation training in them. At the same time, this should be done in the next 1-2 years in view of the rapid increase in the number of victims of hostilities with disorders of the central nervous system and speech injuries. This discipline should involve working with

patients of different age groups and with different forms of speech disorders. This approach will allow to speed up the restoration of certain functions of the central nervous system in the victims, as well as contribute to a faster restoration of their working capacity and an increase in the quality of life in general.

Key words: *speech rehabilitation, occupational therapy, comprehensive rehabilitation, occupational therapy teaching methodology, curriculum, dual education.*

Постановка проблеми. Фізична та психічна реабілітація громадян, відновлення їхньої працездатності та комунікативних здібностей є однією з першочергових задач для української медичної системи. Значна кількість досліджень, зокрема робота Т. Костюченко, І. Волосевич, відзначає, що без налагодження цього процесу неможливим видається повернення молоді до нормального життя (Костюченко, Волосевич, 2024). Ця теза є справедливою і щодо учасників інших вікових груп. Особлива роль в цьому процесі відведена ерготерапевтам. Відповідно до чинного стандарту підготовки фахівців за цією спеціальністю, саме вони мають забезпечувати надання реабілітаційних, освітніх та соціальних послуг пацієнтам з фокусом на їх заняттєвій активності та середовищі (Про внесення змін до стандарту ..., 2024; 22). Відповідно, на ерготерапевтів покладено задачу з повернення постраждалих від бойових дій до соціуму. З огляду на постійне зростання кількості запитів на подібну допомогу (що не дивно в умовах довготривалої повномасштабної війни Росії проти України), існує необхідність постійно вдосконалювати підготовку таких фахівців та надавати їм весь необхідний інструментарій для роботи з пацієнтами. Не останню роль в цьому відіграє мовленнєва терапія. Це пов'язано з тим, що мовлення як таке є діагностичним критерієм при виявленні багатьох порушень роботи нервової системи (Коршняк, Насібуллін, 2016), з якими мають справу ерготерапевти. Більш того, його стан впливає на можливість людини комікувати з оточуючими, а значить, працювати, здобувати освіту, вести волонтерську діяльність тощо.

Все це зумовлює актуальність дослідження питань внесення мовленнєвої терапії в програми підготовки фахівців з ерготерапії, а також розробки стратегії впровадження таких компонентів та подальшого включення їх до програм реабілітації, розрахованих на пацієнтів різного віку.

Аналіз досліджень. Тематичне наповнення програм з ерготерапії, а також можливість застосування в них такої компоненти, як мовленнєва терапія, розглядалось як українськими, так і закордонними науковцями. Це відображено як в статтях, так і в освітніх програмах з ерготерапії, в тому числі, програмах бакалаврського рівня. Так, наприклад, І.П. Дека, А.В. Огністий,

П.М. Петрица, розглядають можливості впровадження іноземного досвіду підготовки ерготерапевтів в українську освіту (Дека та ін, 2023). Ю.В. Копочинська аналізує особливості формування професійної ідентичності фахівців з реабілітації (Копочинська, 2021). О. Владимиров в своєму проєкті акцентує увагу на необхідності спільної роботи ерготерапевтів та мовленнєвих терапевтів в межах одних і тих самих центрів (Владимиров, 2024). Для реалізації подібних проєктів важливо, аби ерготерапевти володіли елементами терапії мови та мовлення та навпаки.

Чимало дослідників розглядають терапію мовлення лише в контексті роботи з особами, які мають розлади мовлення (Мороз, 2015). Однак, сьогодні в науковому обігу представлені праці, які описують можливості її застосування більш широко. Ця практика поширена за кордоном. Наприклад, D. Nicoletti, E. Cantacini відзначають, що мовленнєва терапія сприяє адаптації в соціумі осіб із розладами аутистичного спектру (Nicoletti, Cantacini, 2021). Л. Яцків зауважує, що в сучасній медичній практиці терапевтам доводиться працювати не лише з неповнолітніми з дорослими людьми, які отримали порушення мовлення внаслідок контузій, деяких форм онкологічних захворювань тощо, і для них не підходять ті ж форми роботи, що й для неповнолітніх. Необхідний інший інструментарій (Яцків, 2024).

Вагома частина праць з ерготерапії присвячена питанням реабілітації військових. Так, Л.Г. Петрук детально аналізує методи діагностики та лікування сенсоневральних, слухових та вестибулярних порушень у військовослужбовців після отримання акутравми. Дослідниця звертає увагу на різні аспекти роботи з індивідами, включає стан мовлення до діагностичних критеріїв (Петрук, 2021). О. Купрієнко розглядає особливості застосування різних форм ерготерапії для учасників бойових дій (Купрієнко, 2020). В.С. Сулима, Ю.О. Філяк, В.М. Красновський аналізують аспекти реабілітації військових – учасників АТО (Сулима та ін., 19). А.М. Галушка, Ю.В. Подолян, А.В. Швець та О.О. Горшков в своїй розвідці зауважують, що контузії є одними з найбільш поширених травм, які діагностуються в учасників бойових дій (Галушка та ін., 2019). В згаданих роботах аналіз стану мовлення подано як важливий діагностичний критері-

рій. Відповідно, аби фахівці могли його застосовувати, їм необхідно розбиратись в порушеннях мовлення, особливостях їхнього взаємозв'язку з тими чи тими травмами тощо.

Втім, представлені джерела мало описують роль мовленнєвої терапії в роботі ерготерапевтів, хоча часто й зауважують на необхідності її впровадження в професійну підготовку. Представлене дослідження покликано частково заповнити цю лаку.

Мета статті: описати сучасний стан застосування компоненти мовленнєвої реабілітації в чинних українських програмах підготовки бакалаврів та магістрів за напрямом ерготерапії та окреслити перспективи його вдосконалення за рахунок можливостей дуальної освіти.

При виконанні представленого дослідження було проаналізовано п'ять чинних програм з ерготерапії, що реалізуються українськими закладами вищої освіти станом на початок проведення дослідження (перша половина 2023 року), а також зіставлено їх з вимогами чинного стандарту освіти з урахуванням тих змін, які було внесено до нього в 2024 році (які окремо виділяють такий напрямок як мовленнєва терапія).

Виклад основного матеріалу. В програмах багатьох закладів вищої освіти саме мовна реабілітація в підготовку фахівців з ерготерапії не входить. Традиційно її пов'язують з такою спеціальністю, як логопедія, хоча на думку фахівців ці поняття не є тотожними (Яцків, 2024). Можна вважати, що мовленнєва терапія є ширшим предметом, який входить загалом до числа аспектів реабілітації. Більш того, в «Короткому термінологічному словнику ерготерапії» зафіксовано широке прикладне значення дисципліни, її зв'язок з соціальною активністю людей, комунікацією (Мангушева, 2021). І це передбачає часткове відтворення функцій терапевта мови та мовлення. Окрім того, в останні роки стан мовлення все частіше використовується як діагностичний критерій при роботі із постраждалими від вибухів, контузій. Нині в Україні спостерігається зростання кількості пацієнтів з таким типом травм.

В чинних документах ерготерапія та мовленнєва терапія розглядаються як два окремих напрями, які можуть викладатись в різнопрофільних закладах вищої освіти. Зокрема, змінами до державного стандарту від 2024 року зафіксовано, що ерготерапію можуть опановувати студенти, які пройшли попередню підготовку з фізичної реабілітації, фізичної терапії, ерготерапії та ін (Про внесення змін до стандарту ..., 2024). Що ж стосується мовленнєвої терапії, то відповідно до

згаданого стандарту, її можуть опанувати фахівці психологи, педагоги, філологи. Відповідно, важливо, щоб фахівці з ерготерапії та мовленнєвої терапії могли співпрацювати або ж опановувати в межах програми підготовки частину курсів суміжної спеціальності. Це прямо передбачено змінами до стандарту. Так, ерготерапевти можуть опановувати курси з терапії мовлення. В той же час, для осіб, які отримали освіту за напрямами філологія, психологія або педагогіка відповідно до умов стандарту можливості опанувати курс з ерготерапії не передбачено. Відтак, для сучасної системи освіти важливо забезпечити якісне викладання мовленнєвої терапії для здобувачів освіти, які опановують спеціальність ерготерапія.

Більшість програм, в тому числі, програма Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», не виділяють мовленнєву реабілітацію в окрему дисципліну. В той же час в програмах, зокрема, в програмі, є компонент «Фізична терапія, ерготерапія при захворюваннях та травмах центральної нервової системи» (Освітня програма «Фізична терапія, ерготерапія»...,). Це свідчить про необхідність фахівців розумітися на виявленні різних форм порушення роботи центральної нервової системи, в ході якого оцінюється стан мовлення людини. Відтак, можна припустити, що введення додаткових компонентів з мовленнєвої терапії в різних форматах дозволило б здобувачам освіти поглибити свої знання з цього предмету для більш ефективного опанування профільної спеціальності.

В окремих програмах, наприклад, в програмі Львівського медичного університету, включено вибірковий компонент «Корекційна педагогіка». Однак він не пов'язаний, наприклад, з роботою з постраждалими від контузій, стресів тощо. Мова йде, насамперед, про ті розлади мовлення, які проявляються у осіб до 18 років. Це дає змогу припустити, що майбутні фахівці, підготовлені за такою програмою, матимуть труднощі в роботі з названими категоріями пацієнтів. Більш того, в згаданій програмі (як в чинній, так і в проєкті, представленому для обговорення) курси з корекційної педагогіки подаються у різних блоках вибіркових дисциплін (Освітньо-професійна програма фізична терапія ..., 2023). Відповідно, можна припустити, що частина випускників, яка вибере інші курси, в подальшому буде змушена додатково проходити навчання з мовленнєвої терапії в межах підвищення кваліфікації тощо для ефективнішої роботи з пацієнтами.

Освітня програма Івано-Франківського національного медичного університету передбачає

опанування навичок роботи в реабілітації з військовослужбовцями та їхніми родинами (Освітньо-професійна програма «Ерготерапія», 2024). Окрім того, здобувачі освіти, які обирають саме цю спеціалізацію, мають проходити практику з пацієнтами з порушенням нервової системи, можуть включатися до робочих груп в закладах освіти. Це в подальшому можна використати для спільної роботи з фахівцями з терапії мови та мовлення (я в реабілітаційних центрах, так і в закладах освіти).

Програма Українського католицького університету не має окремих компонентів з терапії мови та мовлення, окрім того, вона не передбачає практики в закладах освіти (як це передбачено програмою Івано-Франківського національного медичного університету). Однак навчальним планом передбачено проходження практики з пацієнтами, які мають онкологічні захворювання (Навчальний план освітньої програми..., 2022). На базі такої практики, а також курсів з ерготерапії пацієнтів з неврологічними розладами, можуть вводитись окремі компоненти з терапії мови та мовлення.

На підставі проведеного аналізу програм можна констатувати ситуацію, в якій українська освіта мала б передбачати формування курсів з ерготерапії з включенням такого окремого елементу, як мовна терапія, однак на практиці в робочих програмах закладів вищої освіти та в проєктах таких робочих програм подібні компоненти докладно не сформовані. Можна припустити, що окремі лекції та практичні завдання, з ними пов'язані, можуть бути включені в блоки з неврології, які передбачені всіма розглянутими програмами.

Одним з найбільш ефективних інструментаріїв, які могли б забезпечити належну реалізацію курсів з мовленнєвої реабілітації для ерготерапевтів, є дуальна освіта. Так, оскільки стандартом передбачена можливість проходження ерготерапевтами підготовки з терапії мови та мовлення, існує необхідність розробки дуальних програм, а також системи спільної практики як в межах одного закладу освіти (це можна реалізувати на базі медичних закладів вищої освіти) або ж 2–3 партнерських. Реалізацію таких програм можуть забезпечити філологи (кафедри мовної підготовки), психологи, як це й передбачено нормативними документами (Про внесення змін до стандарту ..., 2024). Подібний підхід дозволить не скорочувати курси вже впроваджених освітніх програм, при цьому надати доступ майбутнім фахівцям до отримання необхідних компетенцій.

Впровадження таких компонентів дасть кілька позитивних результатів для системи реабілітації загалом. По-перше, покращить взаємодію між спеціалістами з ерготерапії та мовленнєвої терапії, зокрема, при роботі з пацієнтами після контузій, інсультів, онкологічних захворювань тощо. По-друге, дасть можливість формувати групи з терапії вже під час практики в магістратурі, що значно спростить кадрову комплектацію реабілітаційних центрів. По-третє, покращить процеси діагностики тих чи тих розладів у випадках, коли в медичних закладах відсутні терапевти мови та мовлення, і ерготерапевтам потрібно разом з колегами ухвалювати рішення про направлення пацієнта на додаткові консультації тощо. Окрім того, це дасть змогу фахівцям з ерготерапії в подальшому отримати другу спеціальність, пройти додаткове навчання для ведення практики закордоном, участі в міжнародних програмах тощо. що в свою чергу сприятиме підвищенню професійного рівня українських реабілітологів.

Висновки. Підсумовуючи сказане, зазначимо, що мовленнєва реабілітація має стати невід'ємним елементом програм підготовки студентів за спеціальністю ерготерапія. Такий підхід дозволить спростити не лише діагностику деяких типів розладу центральної нервової системи, а й лікування та подальшу реабілітацію пацієнтів, на що й має бути направлена діяльність фахівців цієї галузі. Більш того, це спростить впровадження нових форматів реабілітаційних центрів для комплексної роботи з постраждалими від бойових дій.

Перспективним для подальшого дослідження є аналіз алгоритмів впровадження курсів з мовленнєвої терапії в програми першого та другого освітнього рівня, створення спільних робочих груп для мовленнєвих терапевтів та ерготерапевтів, а також розробка програм роботи для реабілітаційних центрів.

Окремий інтерес для дослідження становить розробка спеціалізованих програм мовленнєвої терапії для повнолітніх осіб, які постраждали від бойових дій (матеріали мають бути адаптовані як для учасників бойових дій, так і для цивільного населення), а також їх впровадження не лише в українських групах, а й в межах реалізації закордонних проєктів. Це дасть змогу не лише засвоїти міжнародний досвід реабілітації постраждалих, а й створити міжінституційні зв'язки, необхідні для подальшої якісної підготовки українських фахівців з реабілітації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Владимиров О. Фізична та реабілітаційна медицина в Україні: системну розбудову війною не зупинити. 2024. URL: https://www.nuozu.edu.ua/images/Novosti/23_01_24-2.pdf
2. Галушка А.М., Подолян Ю.В., Швець А.В., Горшков О.О. Особливості бойового травмування, що супроводжувалося акубаротравмою у військовослужбовців-учасників бойових дій. *Військова медицина України*. 2019, Т. 19. С. 56–66.
3. Дека, І. П., Огнистий, А. В., Петрица, П. М. Можливості впровадження канадського досвіду професійної підготовки ерготерапевтів в Україні. *Rehabilitation and Recreation*, 2023. (14), 37–48.
4. Кокур О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В. Психологічна робота з військовослужбовцями – учасниками АТО на етапі відновлення. Методичний посібник. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2017. 282 с.
5. Копчинська Ю.В. Теоретичні і методичні засади формування професійної ідентичності майбутніх фахівців з фізичної терапії, ерготерапії в закладах вищої освіти. Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Київ, 2021. 571 с.
6. Коршняк В.О., Насібуллін Б.А. Сучасні погляди на механізми впливу вибухової хвилі на центральну нервову систему та формування неврологічної симптоматики. *Міжнародний неврологічний журнал*. 2016. № 6. С. 139–142.
7. Костюченко Т., Волосевич І. Вплив війни на молодь в Україні. 2024. 84 с.
8. Купріненко О. Аналіз сучасного стану та проблем ерготерапії військовослужбовців Збройних Сил України постраждалих в результаті бойових дій. *Український журнал медицини, біології та спорту*. 2020. Т. 5, № 4 (26). С. 36–43.
9. Мангушева О.О. Короткий термінологічний словник ерготерапії. ГО «Українське товариство ерготерапевтів», 2021. 17 с.
10. Мілінчук В.І. Інтенсивна мовленнєва корекція з відновлення мовлення: психолінгвістичний інструментарій. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. 2015. Вип. 1(1). С. 155–160.
11. Мінімальні Стандарти Освіти Ерготерапевтів від Всесвітньої Федерації Ерготерапевтів (2016). URL: <https://surl.li/zfovri>
12. Мороз О.В. Методика дослідження стану та проявів мовленнєвої тривожності у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення. *Логопедія*. 2015. № 7. С. 55–61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/logoped_2015_7_13
13. Навчальний план освітньої програми «Фізична терапія та ерготерапія». Заклад вищої освіти Український Католицький Університет. 2022. URL: https://drive.google.com/file/d/1TsKXu_N707IR7iIQYW9LWjdQ51kqQuhZ/view
14. Освітньо-професійна програма «Ерготерапія» другого (магістерського) рівня вищої освіти. Івано-Франківський національний медичний університет. 2024. URL: <https://surl.li/pwbdfh>
15. Освітньо-професійна програма «Фізична терапія, ерготерапія» за спеціальністю 227 «Терапія та реабілітація» на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти. Вищий приватний навчальний заклад «Львівський медичний університет». 2023. URL: <https://medinstytut.lviv.ua/wp-content/uploads/OPP-Therapy-and-Rehabilitation-2023-1.pdf>
16. Освітня програма «Фізична терапія, ерготерапія». Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка». 2023. URL: <https://nupp.edu.ua/page/os-227-ftet-b.html>
17. Петрук Л.Г. Діагностика і лікування сенсоневральних слухових та вестибулярних порушень у осіб, які отримали акуравму в зоні проведення бойових дій. Дис. ... д-ра мед. наук: 14.01.19. Київ, 2021.
18. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 227 «Фізична терапія, ерготерапія» для першого (бакалаврського) рівня освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 19.12.2018 № 1419. URL: <https://mon.gov.ua/prp/pro-zatverdzhennya-standartu-vishoyi-osviti-za-specialnistyu-227-fizichna-terapiya-ergoterapiya-dlya-pershogo-bakalavrskogo-rivnya-vishoyi-osviti>
19. Про внесення змін до стандарту вищої освіти зі спеціальності 227 Терапія та реабілітація для другого (магістерського) рівня освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 30.10.2024 № 1549. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2024/30-10-2024/227-terapiya-ta-reabilitatsiya-mahistr-1549-vid-30-10-2024.pdf>
20. Сулима В.С., Філяк Ю.О., Красновський В.М. Місце ерготерапії в комплексній реабілітації учасників антитерористичної операції/операції об'єднаних сил з урахуванням світового досвіду. *Травма*. 2020. № 6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mistse-ergoterapiyi-v-kompleksniy-reabilitatsiyi-uchasnikiv-antiteroristichnoyi-operatsiyi-ob-ednanih-sil-z-urahuvannyam>
21. Фізична терапія, ерготерапія. Освітньо-професійна програма першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». 2023. URL: https://osvita.kpi.ua/sites/default/files/opfiles/227_oppb_ftet_2023.pdf
22. Яцків Л. Роль терапевта мови і мовлення в реабілітації. 2024. URL: <https://rehabilitation.org.ua/rol-terapevta-movy-ta-movlennya-u-reabilitacziyi/>
23. Enderby P. What is Speech and Language Therapy? *Physiopedia*. URL: <https://vimeo.com/588922555/b973cb44a0>
24. Nicoletti D., Cantacini, E. The importance of speech therapy rehabilitation in the search for the independence of persons with autistic spectrum disorders. *Health and Society*, 2021. 1(06).

REFERENCES

1. Vladymyrov O. (2024). Fizychna ta reabilitatsiina medytsyna v Ukraini: systemnu rozbudovu viinoiu ne zupynyty [Physical and rehabilitation medicine in Ukraine: systemic development cannot be stopped by war]. https://www.nuozu.edu.ua/images/Novosti/23_01_24-2.pdf [in Ukrainian].

2. Halushka A.M., Podolian Yu.V., Shvets A.V., Horshkov O.O. (2019). Osoblyvosti boiovoho travmuвання, shcho suprovodzhualosia akubarotraumoiu u viiskovosluzhbovtziv-uchasnykiv boiovykh dii [Peculiarities of combat trauma accompanied by acubarotrauma in military personnel participating in hostilities]. Viiskova medytsyna Ukrainy. T. 19. S. 56-66. [in Ukrainian].
3. Deka, I. P., Ohnystyi, A. V., Petrytsa, P. M. (2023). Mozhlyvosti vprovadzhennia kanadskoho dosvidu profesiinoi pidhotovky erhoterapevtiv v Ukraini [Possibilities of implementing Canadian experience in professional training of ergotherapist in Ukraine]. Rehabilitation and Recreation, (14), 37-48. [in Ukrainian].
4. Kokun O.M., Ahaiev N.A., Pishko I.O., Lozinska N.S., Ostapchuk V.V. (2017) Psykholohichna robota z viiskovosluzhbovtziv - uchasnykamy ATO na etapi vidnovlennia [Psychological work with military personnel - participants of the ATO at the recovery stage]. Metodychnyi posibnyk. K.: NDTs HP ZSU. 282 s. [in Ukrainian].
5. Kopochynska Yu. V. (2021). Teoretychni i metodychni zasady formuvannia profesiinoi identychnosti maibutnikh fakhivtsiv z fizychnoi terapii, erhoterapii v zakladakh vyshchoi osvity [Theoretical and methodological principles of forming the professional identity of future specialists in physical therapy and occupational therapy in higher education institutions]. Dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.04. Kyiv. 571 s. [in Ukrainian].
6. Korshniak V.O., Nasibullin B. A. (2016). Suchasni pohliady na mekhanizmy vplyvu vybukhovoi khvyli na tsentralnu nervovu systemu ta formuvannia nevrolohichnoi symptomatyky [Modern views on the mechanisms of the impact of a blast wave on the central nervous system and the formation of neurological symptoms]. Mizhnarodnyi nevrolohichnyi zhurnal. № 6. S. 139-142. [in Ukrainian].
7. Kostiuchenko T., Volosevych I. (2024). Vplyv viiny na molod v Ukraini [The impact of war on youth in Ukraine]. 84 s. [in Ukrainian].
8. Kuprinenko O. (2020). Analiz suchasnogo stanu ta problem erhoterapii viiskovosluzhbovtziv Zbroinykh Syl Ukrainy postrazhdalych v rezultati boiovykh dii [Analysis of the current state and problems of ergotherapy for military personnel of the Armed Forces of Ukraine injured as a result of hostilities]. Ukrainskyi zhurnal medytsyny, biolohii ta sportu. T. 5, № 4 (26). S. 36-43. [in Ukrainian].
9. Manhusheva O.O. (2021). Korotkyi terminolohichnyi slovnyk erhoterapii [A short terminological dictionary of ergotherapy]. HO «Ukrainske tovarystvo erhoterapevtiv». 17 s. [in Ukrainian].
10. Milinchuk V.I. (2015). Intensyvena movlennieva korektsiia z vidnovlennia movlennia: psykholingvistychnyi instrumentarii [Intensive speech correction for speech restoration: psycholinguistic toolkit]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriya : Psykholohichni nauky. Vyp. 1(1). S. 155-160. [in Ukrainian].
11. Minimalni Standarty Osvity Erhoterapevtiv vid Vsesvitnoi Federatsii Erhoterapevtiv [Minimum Standards for the Education of Occupational Therapists from the World Federation of Occupational Therapists]. (2016). <https://surl.li/zfovri> [in Ukrainian].
12. Moroz O. V. (2015). Metodyka doslidzhennia stanu ta proiaviv movlennievoi tryvozhnosti u molodshykh shkoliariv iz tiazhkymy porushenniamy movlennia [Methodology for studying the state and manifestations of speech anxiety in younger schoolchildren with severe speech disorders]. Lohopediia. № 7. S. 55-61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/logoped_2015_7_13 [in Ukrainian].
13. Navchalnyi plan osvitoi prohramy «Fizychna terapiia ta erhoterapiia» [Curriculum of the educational program "Physical Therapy and Occupational Therapy"]. Zaklad vyshchoi osvity Ukrainskyi Katolytskyi Universytet. (2022) URL: https://drive.google.com/file/d/1TsKxu_N707IR7iIQYW9LWjdQ51kqQuhZ/view [in Ukrainian].
14. Osvitno-profesiina prohrama «Erhoterapiia» druhooho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity [Educational and professional program "Occupational Therapy" of the second (master's) level of higher education]. Ivano-Frankivskyi natsionalnyi medychnyi universytet. (2024). URL: <https://surl.li/pwbdhf> [in Ukrainian].
15. Osvitno-profesiina prohrama «Fizychna terapiia, erhoterapiia» za spetsialnistiu 227 «Terapiia ta reabilitatsiia» na pershomu (bakalavrskomu) rivni vyshchoi osvity [Educational and professional program "Physical Therapy, Occupational Therapy" in specialty 227 "Therapy and Rehabilitation" at the first (bachelor's) level of higher education.]. (2023). Vyshechi pryvatnyi navchalnyi zaklad «Lvivskyi medychnyi universytet». <https://medinstytut.lviv.ua/wp-content/uploads/OPP-Therapy-and-Rehabilitation-2023-1.pdf> [in Ukrainian].
16. Osvitnia prohrama «Fizychna terapiia, erhoterapiia» [Educational program "Physical therapy, occupational therapy"]. (2023). Natsionalnyi universytet «Poltavska politekhnika imeni Yurii Kondratiuka». URL: <https://nupp.edu.ua/page/os-227-fet-b.html> [in Ukrainian].
17. Petruk L.H. (2021). Diahnostyka i likuvannia sensonevralnykh slukhovyykh ta vestibuliarnykh porushen u osib, yaki otrymaly akutravmu v zoni provedennia boiovykh dii [Diagnosis and treatment of sensorineural auditory and vestibular disorders in individuals who have sustained acute trauma in a combat zone]. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora medychnykh nauk za spetsialnistiu 14.01.19 otolarynholohiia. DU «Instytut otolarynholohii im. prof. O. S. Kolomiichenka NAMN Ukrainy», Kyiv. [in Ukrainian].
18. On approval of the standard of higher education in specialty 227 "Physical therapy, occupational therapy" for the first (bachelor's) level of education: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 19.12.2018 № 1419 <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-standartu-vishoyi-osviti-za-specialnistyu-227-fizichna-terapiya-ergoterapiya-dlya-pershogo-bakalavrskogo-rivnya-vishoyi-osviti> [in Ukrainian].
19. On amendments to the standard of higher education in specialty 227 Therapy and Rehabilitation for the second (master's) level of education: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 30.10.2024 № 1549. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2024/30-10-2024/227-terapiya-ta-reabilitatsiya-mahistr-1549-vid-30-10-2024.pdf> [in Ukrainian].

20. Sulyma V.S., Filiak Yu.O., Krasnovskyi V.M. (2020). Mistse erhoterapii v kompleksnii rehabilitatsii uchashnykiv antyterorystychnoi operatsii/operatsii obiednanykh syl z urakhuvanniam svitovoho dosvidu [The place of occupational therapy in the comprehensive rehabilitation of participants in the anti-terrorist operation/joint forces operation, taking into account world experience.]. *Travma*. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mistse-ergoterapiyi-v-kompleksniy-reabilitatsiyi-uchasnykiv-antiteroristichnoyi-operatsiyi-operatsiyi-ob-ednanih-sil-z-urahuvanniam> [in Ukrainian].
21. Fizychna terapiia, erhoterapiia. Osvitno-profesiina prohrama pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity [Physical therapy, occupational therapy. Educational and professional program of the first (bachelor's) level of higher education.]. (2023). Natsionalnyi tekhnichnyi universytet Ukrainy «Kyivskyi politekhnichnyi instytut imeni Ihoria Sikorskoho». URL: https://osvita.kpi.ua/sites/default/files/opfiles/227_oppb_ftet_2023.pdf [in Ukrainian].
22. Iatskiv L. (2024). Rol terapevta movy i movlennia v rehabilitatsii [The role of the speech and language therapist in rehabilitation]. <https://rehabilitation.org.ua/rol-terapevta-movy-ta-movlennya-u-reabilitacziyi/> [in Ukrainian].
23. Enderby P. What is Speech and Language Therapy? Physiopedia. URL: <https://vimeo.com/588922555/b973cb44a0>
24. Nicoletti D., Cantacini, E. (2021). The importance of speech therapy rehabilitation in the search for the independence of persons with autistic spectrum disorders. *Health and Society Health and Society*, 1(06). [in Portuguese].